

Percepce postindustriální krajiny Rosicko – Oslavanska posledních 20 let

Libor LNĚNÍČKA

Abstract: *The changes of social, political and economic system in the Czech Republic after year 1989 brought many changes in national industry (structure in employment, in holding etc.). This changes led to the transformation of landscape (from industrial to post-industrial landscape). The aim of this paper is a presentation of survey in the Rosice-Oslavany region on environmental level. There is presented subjective perception of local people in the paper. The most important branches of survey were environmental changes, changes in quality of life, quality of technical infrastructure and social-economic affairs of local people.*

Keywords: *Postindustrial landscape, coal, environment, survey*

Úvod

Krajina je dlouhodobě stabilizovaný soubor přírodních a antropogenních charakteristik vázaný na určitý reliéf a mající nějaký společný historický základ (Evropská úmluva o krajině, 2004). Odlišné přístupy a historický vývoj krajiny přinesl také odlišný pohled na strukturaci krajiny (od přírodní ke kulturní krajině). Následný popis a strukturace krajiny probíhá ve třech rovinách (Kučera, 2009) – krajina jako pozorovaná scénérie, krajina jako území a krajina jako specifický celek. Poslední přístup přináší vnímání krajiny jako celku s určitou vnitřní strukturou. V rámci primární přírodní struktury se v postindustriální krajině často objevují lokalizační prvky, které ji k předešlé industrializaci předurčovali z hlediska přírodního bohatství – ložiska černého, hnědého uhlí, železné rudy neželezné rudy, vodní zdroje apod. V rámci sekundární struktury jsou vymezeny plochy bez využití, devastované plochy, rekultivované plochy, příp. navazující průmyslová nebo zemědělská výroba či její rezidua. V terciární struktuře se vyskytují sociální omezení, ale i zájmy rozvojové. V kvarterní struktuře krajiny jsou místními obyvateli vzpomínány pocity jistého smutku, nostalgie, ztišení či osamění, ale i vnímání možné krásy antropogenně vytvořených tvarů, které patří k prvkům industriální přírody (zarůstající haldy, lomy, zasypané těžební šachty). Pohled na duchovní strukturu krajiny se odráží v odlišném pojetí subjektivního vnímání místních obyvatel, kteří zaznamenávají každodenní změny krajiny. Tento přístup je velice důležitý pro zachování tzv. génia loci každé krajiny. Zde je důležité pohlížet na krajinu jako celek, tudíž i duchovní stránka hraje důležitou roli. Duch místa živí přístup a činy těch, kteří ho řídí, stavějí, spravují a užívají (Christopher, 2004).

Industriální přírodu lze definovat jako přírodu vyvíjející se pod silným a převládajícím vlivem industriální činnosti a obvykle začínající od počátečního, „nulového“ stavu kolonizace holých ploch, jakými jsou odkaliště, haldy a bývalé průmyslové plochy (Cílek, Mudra, Ložek a kol., 2004). Industriální příroda je obvykle nejzajímavější ranými sukcesními stadii, která se velmi rychle mění – v mnoha případech se jedná o tak dynamický systém, že jeho změny od ohavné skládky po zajímavé „stepní stadium“ a posléze opět nezajímavý křovinatý les ani nepostřehneme. Průmyslem dříve vytvořené a nyní opuštěné „průmyslové krajiny“ se, vyznačující se množstvím specifických atributů, představují relikty minulého období jako „postindustriální krajiny“. Postindustriální krajina se vyznačuje přítomností prvků (Kolejka, 2006):

- Opuštěné plochy po průmyslové či zemědělské činnosti, tzv. brownfields.
- Antropogenní tvary vytvořené v důsledku předchozího využití krajiny.
- Devastované plochy.
- Rekultivované plochy.
- Land use typu zastavěná plocha, průmyslová plocha, zemědělská areál.
- Vyšší nezaměstnanost, zvýšené sociální vyloučení v důsledku zrušené výroby.

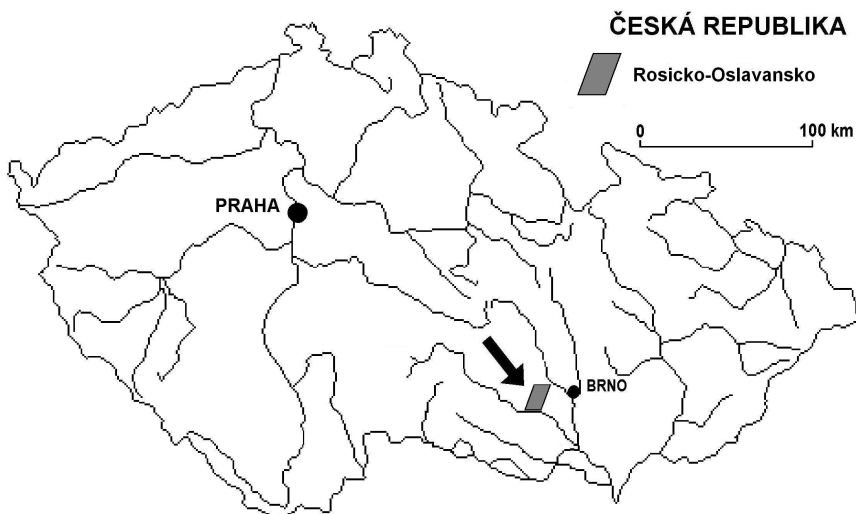
Změny ve vnímání přechodu industriální krajiny na krajinu postindustriální jsou také odrazem hospodářsko-ekonomické transformace konce 20. století. Významným prvkem transformace bylo

snížení těžké průmyslové výroby na minimum (ukončení těžebních aktivit, zpracování druhotných surovin atd.) a orientace na nové druhy průmyslové výroby (především elektrotechnický průmysl, průmysl stavebních hmot apod.). To mělo samozřejmě dopady i na krajinu a její ráz. Významným prvkem transformace bylo snížení těžké průmyslové výroby na minimum (ukončení těžebních aktivit, zpracování druhotných surovin atd.) a orientace na nové druhy průmyslové výroby (především elektrotechnický průmysl, průmysl stavebních hmot apod.). Změny si mnohdy vyžádaly drastické zásahy, kdy původně industriální krajina se změnila v krajinu průmyslovou. Redukce a vymístění těžkého průmyslu vedlo nejen ke změnám v prostorové kompozici krajiny, ale zejména k hlubokým sociálním a ekonomickým změnám v území.

Charakteristika procesů v postindustriální krajině v tomto článku se odráží od kvalitativního dotazníkového šetření, které proběhlo na podzim roku 2009. Základním cílem předloženého článku je deskripce proměnných struktur v oblasti životního prostředí v percepci místních obyvatel. S ohledem na zachování historických vazeb proměn těžební krajiny, si autoři výzkumu kladli otázky spíše kvalitativního charakteru v souladu s celkovým záměrem postihnout v rámci výzkumu základní složky lidské činnosti spjaté s těžbou černého uhlí v regionu Rosicko-Oslavansko.

Rosicko-Oslavansko – modelový příklad postindustriální krajiny

Příkladem dopadu strukturálních změn fragmentace krajiny je postindustriální krajina. Krajina Rosicko-Oslavanska splňuje body definice postindustriální krajiny: její industriální využívání bylo umožněno mocnými ložisky černého uhlí permokarbonského stáří (Kolejka, 2006). Původně zemědělská krajina tak po objevení těžitelných zásob prodělala velmi dynamickou změnu. Během méně než padesáti let došlo k výrazným zásahům do fungování dosavadního krajinného systému. Výjimkou nebyl ani region Rosicko-Oslavanska, kdy po roce 1989 dochází k postupnému odklonu od těžebního, hutnického, železářského a cukrovarnického průmyslu s jeho celkovou redukcí. Jeho relativně rychlé opuštění (poslední důl byl uzavřen 1993) rozrušilo ustálené, byť ekologicky nešetrné, využívání krajiny a otevřelo cestu k hledání nových funkcí krajiny Oslavan. V průběhu 90. let tak dochází k opuštění a chátrání řady objektů, případně k postupnému narušování těžebních, komunikačních a průmyslových tvarů reliéfu (Plchová, 1999).

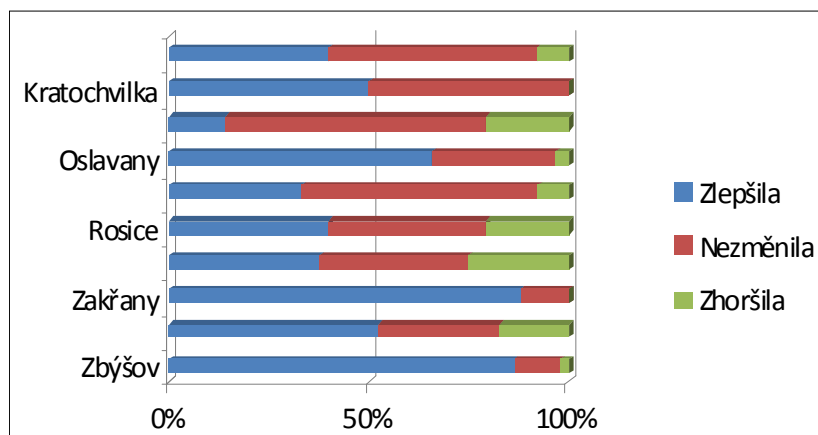
*Obr. 1. Rosicko-Oslavanský černouhelný revír na mapě České republiky
Autor: J. Kolejka, 2009*

Metodologie výzkumu

Základním předpokladem kvalitativního výzkumu byla potřeba zjistit vnímání změn krajiny u místních obyvatel regionu Rosicko-Oslavanska. Z metodologického hlediska probíhal výzkum na podzim roku 2009 za účasti odborníků Pedagogické fakulty, fakulty Sociálních studií Masarykovy univerzity Brno a Ústavu Geoniky Akademie věd ČR. Data byla sebrána v devíti obcích studované postindustriální krajiny v rámci Rosicka-Oslavanska (Babice, Kratochvilka, Neslovice, Oslavany, Rosice, Tetčice, Zakřany, Zastávka a Zbýšov). Do reprezentativního vzorku byli zahrnuti pouze respondenti, kteří uvedli jako místo svého trvalého bydliště některou z výše jmenovaných obcí, přičemž vzorek 495 respondentů tvoří asi 2,5 % cílové populace k 1. 1. 2009. Za cílovou populaci byli zvoleni současní obyvatelé výše zmíněných obcí od patnácti let věku, jelikož výzkumníci vycházeli z předpokladu, že obyvatelé obce jsou schopni posoudit změny ve zkoumaných proměnných. Vzorek respondentů obsahuje 49,4 % žen a 50,6 % mužů, což odpovídá rozložení v cílové populaci. Jako výzkumný nástroj byl zvolen dotazník, jelikož tato technika výzkumu umožnila získat data v odpovídajícím rozsahu i kvalitě a dotazování bylo možno provést v jednom kalendářním měsíci, čímž se zamezilo zkreslení dat jejich sběrem v delším časovém úseku. Zkoumané závislé proměnné byly seřazeny do devíti tematických okruhů dle základních indikátorů změny postindustriální krajiny (čistota vzduchu, kvalita vody, stav veřejných ploch a pozemků v obci a mimo obec, technicko-hospodářská vybavenost obce, pracovní příležitosti v obci, dostupnost institucí služeb, dostupnost vzdělávacích institucí a možnosti kulturních a sportovních aktivit), indikátory pak ještě do tří oddílů dotazníku (oblast životního prostředí, oblast technicko-hospodářská a oblast socio-kulturní). Pro získání relevantních odpovědí v rámci dotazníkového šetření, byly v oblasti životního prostředí použity otázky zaměřené na čistotu vzduchu v obci, stav vodních toků a vodohospodářská činnost na území obce, stav veřejnosti přístupných ploch a stav lesních a zemědělských pozemků. Data z původních tištěných dotazníků byla digitalizována a statisticky zpracována v SPSS (Self-Propelled Semi-Submersible). Výstupy v podobě frekvenčních tabulek, tabulce obsahujících třídění druhého stupně dle jednotlivých nezávislých proměnných a korelační tabulky.

Vybrané výsledky dotazníkového šetření

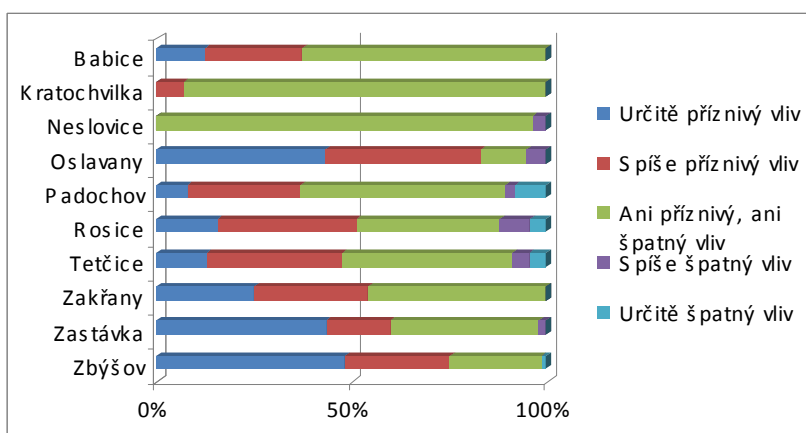
Jednou z oblastí, kde výsledky průzkumu mezi obyvateli regionu přinesly pozitivní směr ve vnímání změn okolní krajiny, je oblast životního prostředí. V rámci provedeného šetření byly hodnoceny následující kategorie: čistota vzduchu v obcích, kvalita vodních toků a odpadové hospodářství. Z celkového pohledu oslovených respondentů lze jasně zaznamenat pozitivní změny. 256 dotázaných (52,1 %) je přesvědčena, že čistota vzduchu se zlepšila, což souvisí s ukončením těžební

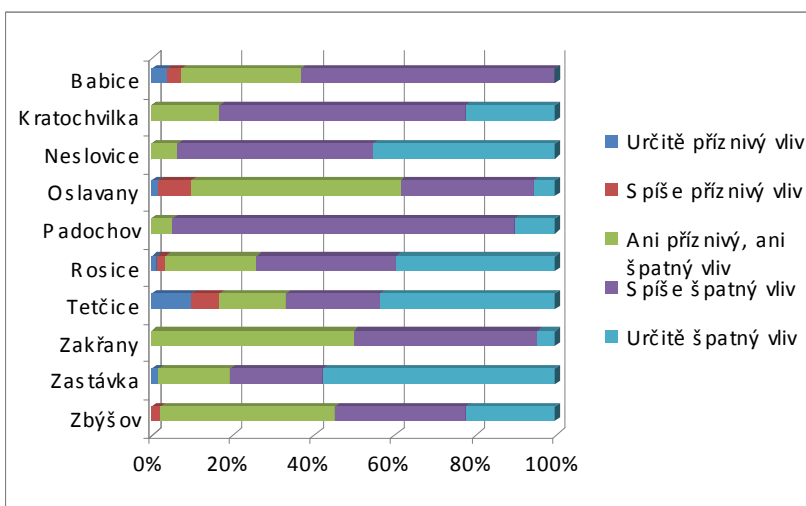
Graf 1. Čistota vzduchu v obcích Rosicko-Oslavanska

činnosti a tím výrazným zlepšením čistoty v okolí důlních šachet a těžebních jam. 159 dotázaných (32,4 %) je přesvědčena, že čistota vzduchu se v jejich okolí nezměnila a 10,4% si myslí, že došlo ke zhoršení. Zhoršení čistoty vzduchu nejvíce vnímají obyvatelé obcí, ve kterých fakticky nedošlo k ukončení silné průmyslové tradice, ale pouze k redukci průmyslové činnosti, či přechodu na jinou výrobní oblast. Největší zhoršení čistoty vzduchu z pohledu respondentů je patrné v obci Tetčice, kde je v současné době lokalizován dřevozpracující podnik - Jihomoravské dřevařské závody, a.s. se sídlem v Brně.

Problémem Tečic je také silniční doprava. 25 % respondentů uvedlo zhoršení čistoty ovzduší v důsledku změny počtu průjezdů motorových vozidel. Obcí prochází silnice II. třídy II/394 ve směru Rosice – Tetčice – Neslovice – Ivančice. Další významné zhoršení čistoty vzduchu bylo dle respondentů zaznamenáno ve městě Rosice (20,5 % respondentů). Hlavním zdrojem znečištění ovzduší v zastavěném území města Rosice v současné době tak tvoří silnice I. třídy – I/23. Podobným problémem z pohledu čistoty vzduchu lze zaznamenat i v obci Zastávka (17,5% respondentů), kde výrazným zdrojem znečištění je silniční doprava (silnice I. třídy I/23) a také v obci Neslovice (20,7 %), kde zdrojem znečištění je také silniční doprava (silnice II/394 ve směru Rosice – Tetčice – Neslovice – Ivančice).

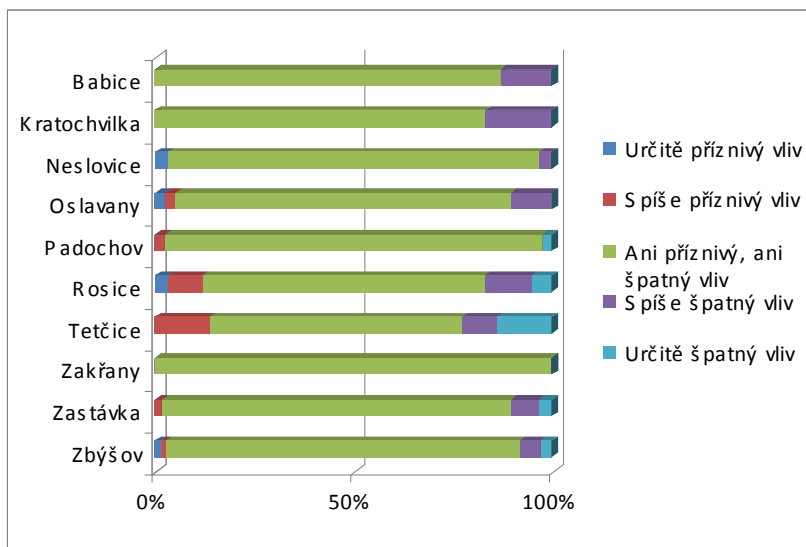

Graf 2. Změna počtu průjezdu motorových vozidel v obcích Rosicko-Oslavanska

Graf 3. Ukončení původní průmyslové výroby v obcích Rosicko-Oslavanska

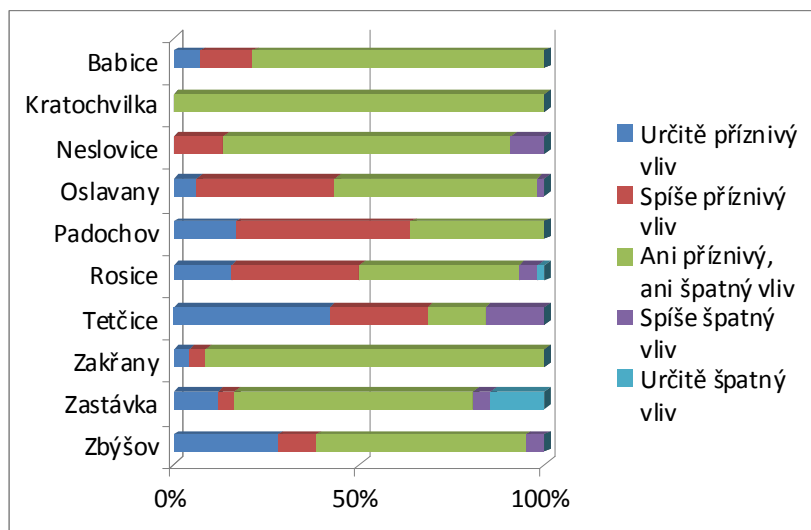
Hodnotíme-li čistotu ovzduší v obcích postindustriální krajiny na území Rosicka-Oslavanska, narazíme na mnoho zajímavých postřehů ze strany místních obyvatel. V daném kontextu se nejvýznamnějším mezníkem stalo jak vlastní ukončení těžebních činností v průběhu 80. a 90. let a omezení průmyslové výroby v regionu, tak i následný vznik zcela nových průmyslových výrobních a navazujících služeb. Příznivý vliv ukončení těžby a zpracování surovin byl dle respondentů jasně patrný ve všech obcích, které byly dříve těžebními středisky. V Oslavanech bylo hodnoceno ukončení těžby výrazně kladně (83,3 %) a negativní ohlasy byly marginální (5 %). Z hlediska čistoty vzduchu v okolí těžebních oblastí mohou způsobovat problémy i některé nevyužité haldy. Ty ve většině případů pomalu přirozenou cestou získávají novou podobu, neboť dochází k jejich zarůstání přirozenou vegetací. Výjimku zde tvoří haldy v okolí Oslavan, které vznikly v důsledku provozování významné elektrárny v Oslavanech, která zpracovávala méně kvalitní uhlí z místního dolu Václav Nosek. Elektrárna byla zřízena jako významný zdroj elektrické energie potřebné pro rozrůstající se brněnskou průmyslovou aglomeraci. Činnost elektrárny byla ukončena v roce 1993 (Kyselák, 2002). Adaptace místních obyvatel na nové podmínky i z hlediska pracovních příležitostí je prezentována např. v případě Oslavan lokalizací významných průmyslových podniků v průmyslové zóně, ale i v oblasti bývalého dolu Václav Nosek (Kolektiv autorů, 2004). Z opětovného využití průmyslových budov a pozemků je významná lokalizace podniku PREFE BRNO, a.s., závod Oslavany. Na 5 ha půdy vybudovala v roce 1960 svůj závod a v současnosti patří mezi nejvýznamnější zaměstnavatele ve městě i regionu (cca 300 zaměstnanců). V sousedství Prefy je lokalizován závod VELOX-WERK s.r.o. Na ploše 300 m² se zde vyrábějí ekologické stavební prefabrikáty (biocement). Západní částí průmyslového komplexu dominuje firma METALDYNE OSLAVANY, spol. s r.o., která na ploše 0,41 ha vyrábí a dodává součástky pro automobilový průmysl (Jaguar, Mercedes, Opel).

Graf 4. Vznik průmyslové výroby v obcích Rosicko-Oslavanska

Největší názorové změny obyvatel z obcí postižených těžební činností jsou zaznamenány v kvalitě vody ve vodních tocích. Zastavení veškerých těžebních činností a zejména vypouštění důlních vod do vodních toků mělo hlavní vliv na vnímání čistoty vody. Zlepšení kvality vodních toků bylo zaznamenáno u všech obcí zkoumaného regionu. Nejsilněji pozitivní změny vnímali obyvatelé Tetčic na řece Bobravě (53,3 %), v Neslovicích na Neslovickém potoce (41,4 %) a Kratochvilce (35,7 %). Naopak zhoršení kvality bylo zaznamenáno obyvateli Oslavan (17,2 %). Řeka Oslava tvoří přírodní dominantu a pro mnohé obyvatele poskytuje i příležitosti k rekreaci. Na řece Oslavě jsou lokalizovány některé významné technické prvky (zdrže vody – „Lipno“ nebo jezy v centru města a u elektrárny). Protipovodňová ochrana byla nejlépe vnímána obyvateli u řeky Oslavy, včetně jejího přítoku Balinky (k. ú. Oslavany a Padochov) a u řeky Bobravy (k. ú. Rosice a Tetčice). V případě řeky Oslavy uvedlo

25,8 % v Oslavanech a 62,1 % dotázaných v Padochově pozitivní vnímání protipovodňové ochrany. V případě Padochova je brán v úvahu pouze Neslovický potok, který však neprotéká zastavěnou částí území. Další výrazný posun zaznamenala řeka Bobrava v k. ú. Rosice a Tetčice. Celkem 59,1 % respondentů v Tetčicích a 28,6 % dotázaných v Rosicích hodnotilo protipovodňová opatření kladně. Řeka Bobrava prochází zastavěným územím v aktivní zóně záplavového území Q100 (koryto řeky schopné absorbovat stoletou vodu).

Graf 5. Zastavení vypouštění důlních vod v obcích Rosicko-Oslavanska

Literatura

- CÍLEK, V., 2002: Krajiny vnitřní a vnější. Dokořán, Praha. 227 s.
- CÍLEK, V., MUDRA P., LOŽEK, V., 2004: Vstoupit do krajiny - O přírodě a paměti středních Čech. Praha, Středočeský kraj. 110 s.
- CHRISTOPHER, D., 2004: Duch a místo. Era vydavatelství. ISBN: 80-86517-95-0. 276 s.
- Evropská úmluva o krajině (2004). Dostupné na: http://geography.ujep.cz/geo_s/st_opory_s/prilohy/kraj_plan_umluva_o_krajine.pdf. Staženo dne 19. 9. 2010.
- KOLEJKA, J., 2006: Rosicko-Oslavansko: Krajina ve spirále. Životné prostredie, Vol. 40, No. 4, 187 – 194.
- KOLEKTIV AUTORŮ 2004: Oslavany. 900 let od první písemné zprávy 1104 – 2004. Město Oslavany a Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Oslavany.
- KUČERA, Z., 2009: Jak vnímáme krajinu a její paměť. Geografické rozhledy, Vol. 18, No. 4, 6 – 7.
- KYSELÁK, J., 2002: Elektrárna Oslavany. Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Oslavany, 156 s.
- PLCHOVÁ, J., 1989: Oslavany – z kronik, dokumentů a vzpomínek. Městský národní výbor v Oslavanech, Oslavany.
- PLCHOVÁ, J., 1999: Rosicko-oslavanská uhelná pánev v datech. Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Oslavany.
- VENCÁLEK, J., 2007: Jihomoravský kraj. Genius loci. Optys, Opava. 295 s.

Příspěvek vznikl za podpory grantového projektu č. IAA300860903 – Osud české postindustriální krajiny Grantové agentury Akademie věd České republiky.

Perception of Postindustrial Landscape of the Rosice-Oslavany Region in the Last 20 Years

Libor LNĚNIČKA

***Summary:** Industrial landscape of the Rosice-Oslavany region has changed in last 20 years in the post-industrial landscape. Originally industrial landscape with a strong dominance of power has changed in the post-industrial landscape. Closure of the strategic industrial companies, mining termination of coal and other raw materials meant for many people not only economic aspects (job loss), but a change in landscape perception. Transformation and changes of landscape in the Rosice-Oslavany region had heavy impact on local community. The region includes 10 communities. Area of community Oslavany includes two separate communities (Oslavany and Padochov). Results of survey in the Rosice-Oslavany region showed positive changes at the environmental level. The best results is possible to show at two big levels: air quality and water quality. This survey can serve as a basis for new development projects.*

Adresa autora:

Mgr. Ing. Libor Lněnička
Katedra geografie
Pedagogická fakulta, Masarykova Univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
lnenicka@ped.muni.cz